

СЕКЦІЯ 8 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.741.24

Височан О.С.
доктор економічних наук,
доцент кафедри обліку та аналізу
Національного університету «Львівська політехніка»

ДОМІНУЮЧА РОЛЬ БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ НА СЕРЕДНЬОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ

У статті розглянуто особливості функціонування ринку електронних грошей на середньому етапі їх розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки). Встановлено вплив банківської системи на формування відкритих платіжних програм. Досліджено історичні передумови становлення Visa та Mastercard як найбільш потужних платіжних систем сучасності.

Ключові слова: кредитна картка, платіжна картка, платіжна система, карткова програма, емісія.

Височан О.С. ДОМИНИРУЮЩАЯ РОЛЬ БАНКОВСКИХ ПЛАТЕЖНЫХ СИСТЕМ НА СРЕДНЕМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕНЕГ

В статье рассмотрены особенности функционирования рынка электронных денег на среднем этапе их развития (конец 1950-х – 1980-е годы). Установлено влияние банковской системы на формирование открытых платежных программ. Исследованы исторические предпосылки становления Visa и Mastercard как наиболее мощных платежных систем современности.

Ключевые слова: кредитная карточка, платежная карточка, платежная система, карточная программа, эмиссия.

Vysochan O.S. THE DOMINANT ROLE OF BANK PAYMENT SYSTEMS AT THE MIDDLE STAGE OF DEVELOPMENT OF ELECTRONIC MONEY

The features of the electronic money market functioning in the middle stage of development (end of the 1950s-1980-ies) described. The influence on the formation of the banking system of public payment programs characterized. Researched historical background of the formation of Visa and Mastercard as the most powerful modern payment systems.

Keywords: credit card, payment card, payment system, card program, emissions.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток нових форм розрахунків, який розпочався у минулому столітті з кредитних програм великих торговельних мереж і був спрямований передусім на залучення нових клієнтів, уже до кінця 60-х років перетворився на надприбутковий сегмент банківського бізнесу. А виникнення віртуальних грошей та поява азійських платіжних систем, які за короткий період часу стали впливовими гравцями на фінансовому ринку, поряд з удосконаленням Інтернет-технологій та систем передачі даних ознаменували нову еру еволюції електронних грошей.

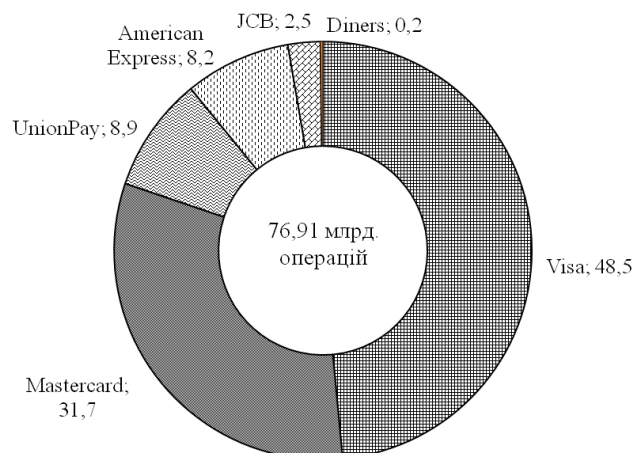

Рис. 1. Платіжні системи на світовому ринку в сегменті кредитних карток за обсягами опрацьованих операцій продажу в 2013 р., % [1]

За даними The Nilson Report, у 2013 р. за допомогою електронних платіжних систем було здійснено майже 77 млрд. операцій у всьому світі (рис. 1).

Такий прогрес був би неможливим без активної участі в процесах електронних розрахунків банківських установ та переходу від розрахунків закритого типу до відкритих платіжних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблематики розвитку електронних грошей та платіжних систем здійснили такі науковці: Гестманн А.Л., Еванс Д.С., Івасів Б.С., Крутова А.С., МакДональд С.Б., Махаєва О.О., Мельниченко О.В., Менделл Л., Олексюк О.С., Савлук М.І., Сахаров П.О., Сениц П.М., Трубін І.О., Шмалензі Р. та ін.

Особливо звертає на себе увагу праця професора фінансів Школи менеджменту Університету Баффало Л. Менделла *The Credit Card Industry: A History*, яка стала однією з перших ґрунтовних робіт, присвячених систематизації основних етапів розвитку розрахунків за допомогою кредитних карток.

Використання історіографічного методу дало нам можливість виділити три етапи розвитку електронних грошей: ранній (початок 1900-х – середина 1950-х років), який характеризується виникненням та розвитком індивідуальних платіжно-кредитних програм; середній (кінець 1950-х – 1980-ті роки) – інтернаціоналізація платіжних систем як окремих міжнародних банківських продуктів; новий (1990-ті – дотепер) – створення віртуальних грошей на фоні бурхливого розвитку Інтернет-технологій, установлення часових рамок є доволі умовним, оскільки прогресивні інноваційні розробки минулого (на зра-

зок голограми на платіжних картках) використовуються й надалі, так само як і життєздатні проекти середини минулого століття (наприклад, Diners Club). Водночас наведені хронологічні межі дають уявлення про зміну траєкторії розвитку електронних грошей – від механічної обробки транзакцій, через експансію платіжно-кредитних банківських програм і до електронних гаманців сучасності.

Мета статті полягає у дослідженні передумов, характеристик та наслідків еволюції платіжних систем на середньому етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кредитно-платіжні системи раннього етапу розвитку електронних грошей, які характеризувалися відсутністю належного технічного забезпечення, що не давало змоги оперативного відслідковувати стан рахунку власника картки, позабанківським процесом емісії, реалізації та поручительства по кредитах за виданими картками та обмеженістю сфери їх застосування поступово перестали відповідати вимогам часу.

American Express, Carte Blanche та Diners Club застосовувались насамперед в індустрії розваг і саме тому отримали назву «картки для оплати розваг і туристичних витрат» (T&Ecards). Вони не давали змоги власникам отримувати кредити на термін більший, аніж потрібний для того, щоб оплатити свої місячні рахунки, які повинні були погашатися повністю. Також була відсутньою можливість власником перевіряти стан свого рахунку. Як наслідок, у 1970 р. лише 9,2% домогосподарств володіли однією з цих карток [2, с. 61].

Новий виток розвитку електронних грошей настав у 50-х роках минулого століття, коли існуючим картковим програмам торговельних підприємств почали створювати конкуренцію банківські установи, пропонуючи власні платіжні системи. У 1958 р. Bank of America вийшов на ринок із власним продуктом – Bank Americard. У перші роки він програвав існуючим уже тривалий час та достатньо апробованим T&E-карткам.

Однак Bank Americard мала маленьку, однак дуже важливу відмінність від карток Diners Club: вона давала змогу користувачу сплачувати лише частину вартості покупки з відображенням решти на баланс як незабезпеченої позики [3, с. 25].

Д. Стернс пише: «Незважаючи на важкий початок, Bank Americard став першою справді успішною банківською кредитною картою, створивши прибутковий бізнес на початку 1960-х. Bank of America був успішний там, де інші банки розорялись, не в останню чергу завдяки законодавству Каліфорнії, яке давало змогу створювати філіали по всьому штату, і вже в 1958 р. клієнтами банку, за деякими оцінками, були близько 60% населення штату. Це дало змогу Bank of America швидко вибудувати мережу власників карток та торговельних підприємств, які приймали їх до оплати» [4, с. 249–250].

У міру зростання карткових програм більшість банків зіткнулися з очевидною проблемою – обмеженістю мережі прийому своїх карток. Це знижувало інтерес клієнтів до пропонувананих банками карт. Клієнт не міг розраховувати на картку як на універсальний платіжний засіб, оскільки в деяких закладах торгівлі по карті банку можна було розраховатися, а в деяких – ні. Стало зрозумілим, що жоден банк у світі не в змозі підписати договори з практично всіма торговими точками земної кулі на прийом свої карток [5, с. 16].

Щоб вирішити проблему, Bank of America знайшов максимально ефективний метод. У 1966 р. він почав реалізовувати право на використання платіжної системи іншим банкам на умовах франчайзингу. Таким чином, кожна фінансова установа, яка входила в мережу, могла управляти системою незалежно, використовуючи бренд Bank Americard; торговельні підприємства, підписуючи договори із франчайзі, мали змогу приймати до оплати ці кредитні картки без обмежень.

У 1970 р. карткову програму вивели з-під безпосереднього контролю Bank of America, створивши асоціацію National Bank Americard Incorporated (NBI), яку очолив один із найбільш талановитих тогочасних менеджерів – Ді Хок.

Низка інших великих банків, об'єднавшись у Interbank Card Association (ICA), сформували конкурентну існуючій національну карткову систему. Місцеві картки перетворилися на національний продукт, забезпечуючи мобільній частині населення Америки можливість купувати бажані товари чи оплачувати відпочинок. У 1969 р. Interbank Card Association придбав права на Master-Charge у Western States Bank Card Association. Із цього моменту обидві асоціації мали впізнаване ім'я, образ та товарний знак, відповідно, могли продавати життєздатний продукт [6, с. 31].

У 1974 р. розпочалася експансія американських національних кредитних програм в Європу та Азію шляхом поглинання або об'єднання з існуючими там системами, на зразок Barclaycard, Sumitomocard та ін. Як наслідок, назва платіжної системи (Bank Americard) змінилася на всім відому Visa. ICA поступила аналогічним чином, і в 1980 р. з'явилася MasterCard.

Розрив між індивідуальними картковими проектами та міжнародними платіжними системами став дедалі більшим. Д.С. Еванс та Р. Шмалензі наводять такі особливості ранніх платіжних карток (табл. 1).

Причинами відносного успіху тогочасних відкритих карткових схем вважаються [7, с. 34–35]:

- 1) платформи, які використовуються існуючою банківською системою і дають змогу безпечно і надійно перераховувати гроші, зменшують проблеми, пов'язані з недовірою до платіжних систем;
- 2) для банків розвиток карткової мережі зводиться до простого розширення платіжних систем;

Таблиця 1

Особливості ранніх платіжних карток за Д.С. Евансом та Р. Шмалензі [2]

Картка	Введення в дію	Сфера використання	Вартість користування
Diners Club	1950	Ресторани	Щорічна плата та висока комісія за обслуговування
American Express	1958	Бюро подорожей	Висока щорічна плата та невелика комісія за обслуговування
Bank Americard	1958	Клієнти банку – власники карток і торговельні підприємства	Відсутній щорічний платіж, плата за користування револьверним кредитом та невелика комісія за обслуговування
Interbank Card	1966	Клієнти банку – власники карток і торговельні підприємства	Відсутній щорічний платіж, плата за користування револьверним кредитом та невелика комісія за обслуговування

3) добробут банків зростає в міру того, як до асоціації входять нові учасники;

4) будучи одночасно емітентом, який надає послуги для багатьох власників карток, та поставальником послуг для торговельних підприємств, банк має можливість пропонувати конкурентоздатні та інноваційні продукти для обох категорій потенційних клієнтів;

5) механізм ціноутворення був більш привабливим для торговельних підприємств, аніж при закритих карткових схемах, і, вочевидь, вартість послуг встановлювалася на рівні, достатньому для того, щоб вони були вигідними як для власника картки, так і для продавця;

6) зі зростанням мережі система ставала все більш і більш зручною.

Таким чином, основною ознакою середнього етапу розвитку електронних грошей стала поява відкритих платіжних систем та формування окремої індустрії кредитних карток, до якої входили п'ять учасників: власник картки, продавець, банк-емітент, банк-екваєр та карткова асоціація (табл. 2).

За короткий час Visa перетворилася на хедлайнера міжнародних банківських розрахунків, не в останню чергу завдяки таланту CEO-компанії НВІ Ді Хока, якого часто називають «людиною, яка придумала VISA».

За час управління Хок домігся зменшення обсягів обтяжливих, трудомістких робіт, які виконувалися вручну; знизив ризики шахрайства; збільшив загальну ефективність діяльності. І, що найбільш важливо, відділи платіжних карток перетворилися із безнадійних аутсайдерів у життєздатні центри доходів банку [9, с. 277–278].

Не в останню чергу це відбулось, коли на початку 70-х років Ді Хок переконав Раду директорів НВІ інвестувати значну суму коштів у ризикований про-

ект електронної грошової системи, яка була представлена в 1973 р. і отримала назву BASE 1 (Bank Authorization System Experiment). Аналогів їй на той час у світі не було. До впровадження системи більшість операцій, пов'язаних із здійсненням розрахунків кредитними картками, виконувалась вручну. Продавець за допомогою імпринтера переносив реквізити картки на квитанцію (у трьох копіях: одна передавалась у банк, що емітував картку, друга – поверталась покупцю разом із картою, третя – залишалась у магазині). При цьому всі покупки вище наперед встановленої (зазвичай достатньо незначної) суми здійснювались лише після авторизації покупця банком. Продавець телефонував працівнику банку, який зв'язав суму покупки з кредитним лімітом власника картки, що займало декілька хвилин і створювало зайві незручності для всіх учасників трансакції. У системі BASE 1 для обробки платежів було залучено комп'ютери на мейнфреймах компанії DEC. Завдяки цьому процес авторизації відбувався автоматизовано, а код підтвердження передавався телефонною лінією до платіжного терміналу, який знаходився біля каси. Вже за рік з'явилася досконаліша система BASE 2, що дало змогу скоротити процес авторизації клієнта до кількох десятків секунд, а також зробити перші кроки в напрямі автоматизації грошових розрахунків.

Паралельно еволюціонувала й електронна грошова система ICA, що отримала назву Interbank National Authorization System, яка за рік перетворилася у Interbank Network for Electronic Transfer (INET).

У 70–80-х роках ХХ ст. Visa та Mastercard динамічно розвивалися, пропонуючи на ринку нові продукти (на зразок Visa Premier для елітних клієнтів), розширюючи географію (у 1987 р. Mastercard стала першою платіжною картою, яка функціонувала на території Китаю) й мережу банкоматів, реалізуючи

Таблиця 2

Переваги та недоліки для учасників індустрії кредитних карток [8, с. 29]

Учасник	Основні функції	Вигоди від участі	Недоліки
Власник картки	- придбання товарів і отримання послуг	- здійснення покупок без використання готівки; - можливість відстрочити платежі до отримання грошових надходжень; - доступ до кредитних ресурсів; - використання бонусних переваг	- необхідність сплати відсоткових ставок та зборів; - складність управління кредитом
Продавець	- продаж товарів і послуг	- залучення більшої кількості покупців; – можливість здійснювати продажі в кредит без наявності кредитних ризиків; – гарантія оплати	- необхідність сплати комісії за операцію з реалізації товарів і послуг держателю картки; - втрата приватних кредитних рахунків і, як наслідок, лояльності клієнтів, маркетингової інформації та відсоткового доходу
Банк-емітент	- отримання платежів від власників карток; - надання кредиту власнику картки; - облік дебіторської заборгованості; - авторизація трансакцій	- можливість отримання відсотків упродовж тривалого часу; - можливість стягувати плату за користування картою; - можливість отримувати частку від комісії, сплаченої продавцем; - можливість здійснення перехресних продажів	- існування експлуатаційних витрат; - наявність ризиків, пов'язаних із банківським шахрайством; - наявність кредитних ризиків
Банк-екваєр	- перерахування платежів продавцю; - маршрутизація інформації, яка дає змогу забезпечити авторизацію, білінг та оплату продавцю	- можливість отримувати частку від комісії, сплаченої продавцем	- існування експлуатаційних витрат; - наявність незначних ризиків, пов'язаних із банківським шахрайством
Карткова асоціація	- промоція бренду; - встановлення правил, стандартів і протоколів, які регулюють участь у мережі; - встановлення механізму нарахування та розподілу комісії продавця	- стягнення плати за переказ; - стягнення внесків за участь в асоціації	- наявність маркетингових витрат; - додаткові витрати на розробку програм зменшення ризиків банківського шахрайства; - експлуатаційні витрати на утримання мережі

заходи з боротьби проти фінансового шахрайства (Mastercard стала першою системою, яка запровадила лазерну голограму на своїх картках) та роблячи перші кроки до розробки Інтернет-банкінгу (фінансові установи починають використовувати електронну пошту для подання інформації клієнтам про стан рахунку).

Як зазначають І. Фінел-Хонігман та Ф.Б. Сотеліно, «останні 30 років характеризувалися як надзвичайним поширенням електронних засобів платежу – від багатоцільових банківських дебетових карток до поповнюваних карток спеціального призначення на зразок карток для проїзду в метро, так і бурхливим ростом індустрії кредитних карт як постачальника споживчого фінансування у всьому світі» [10, с. 78].

Наприкінці 1980-х років платіжні картки з'являються і в СРСР, коли «Внешэкономбанк» випустив картку Eurocard Gold. Однак вона так і не стала масовим засобом розрахунку, використовуючись виключно з іміджевою метою.

Висновки. Отже, середній етап розвитку електронних грошей характеризується такими ознаками:

– до розробки та реалізації карткових програм активно долучаються банківські установи. Кредитні картки з інструмента маркетингу перетворюються на високоприбутковий сегмент ринку фінансових послуг. Розроблено перші платіжні системи відкритого типу;

– з'являються перші автоматизовані системи авторизації клієнта та розрахункових операцій із використанням комп'ютерів;

– найбільш потужні карткові програми (Visa, MasterCard) починають реалізовуватись на міжнародному рівні, перетворюючись на глобальні платіжні системи. Відбувається експансія та об'єднання американських платіжних систем з існуючими в

Європі індивідуальними банківськими картковими програмами;

– зростають ризики шахрайства, що зумовлює необхідність використання інноваційних засобів захисту, зокрема голограми.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Global Cards – 2013 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.nilsonreport.com/publication_special_feature_article.php.
2. Evans, David S. Paying with Plastic: The Digital Revolution in Buying and Borrowing, 2nd ed. / David S. Evans, Richard Schmalensee. – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2005. – 384 p.
3. Acohido, Byron. Zero Day Threat: The Shocking Truth of How Banks and Credit Bureaus Help Cyber Crooks Steel Your Money and Identity / Byron Acohido, Jon Swartz. – New York: Union Square Press, 2008. – 304 p.
4. Technological Innovation in Retail Finance: International Historical Perspectives / Eds. Bernardo Batiz-Lazo, J. Carlos Maixe-Altes, Paul Thomes. – New York: Routledge, 2011. – 320 p.
5. Голдовский И.М. Банковские микропроцессорные карты / И.М. Голдовский. – М.: ЦИПСИР; Альпина Паблишерз, 2010. – 686 с.
6. Mandell, Lewis. The Credit Card Industry: A History / Lewis Mandell. – Boston: Twayne Publishers, 1990. – 176 p.
7. The Economics of Online Markets and ICT Networks / Eds. Russel Cooper, Gary Madden, Ashley Lloyd, Michael Schipp. – Heidelberg, Germany: Physica-Verlag Heidelberg, 2006. – 268 p.
8. Akers, Douglas. Overview of Recent Developments in the Credit Card Industry / Douglas Akers, Jay Golter, Brian Lamm, Martha Solt // FDIC Banking Review. – 2005. – Volume 17. – № 3. – P. 23–35.
9. Mayo, Anthony J. In Their Time: The Greatest Business Leaders of the Twentieth Century / Anthony J. Mayo, Nitin Nohria. – Boston, Massachusetts: Harvard Business School Publishing Corporation, 2005. – 444 p.
10. Finel-Honigman, Irene. International Banking for a New Century / Irene Finel-Honigman, Fernando B. Sotelino. – New York: Routledge, 2015. – 268 p.